

Nederlands

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Aanleveren scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit VO.

Voorts heeft het College voor Toetsen en Examens op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet College voor toetsen en examens de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende aspecten van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit VO van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de directeur van de school van de gecommitteerde toekomen. Deze stelt het ter hand aan de gecommitteerde.

- 3 De gecommitteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
De gecommitteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommitteerde.
- 4 De examinator en de gecommitteerde stellen in onderling overleg het behaalde aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinator en de gecommitteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommitteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke corrector aanwijzen. De beoordeling van deze derde corrector komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Toetsen en Examens van toepassing:

- 1 De examinator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinator en door de gecommitteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met correctievoorschrift. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
  - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
  - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
  - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
  - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
  - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
  - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;

- 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinator of de gecommitteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Toetsen en Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

NB1 *T.a.v. de status van het correctievoorschrift:*

Het College voor Toetsen en Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.

NB2 *T.a.v. het verkeer tussen examinator en gecommitteerde (eerste en tweede corrector):*

Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht. Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten. Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht. Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

NB3 *T.a.v. aanvullingen op het correctievoorschrift:*

Er zijn twee redenen voor een aanvulling op het correctievoorschrift: verduidelijking en een fout.

Verduidelijking

Het correctievoorschrift is vóór de afname opgesteld. Na de afname blijkt pas welke antwoorden kandidaten geven. Vragen en reacties die via het Examenloket bij de Toets- en Examenlijn binnenkomen, kunnen duidelijk maken dat het correctievoorschrift niet voldoende recht doet aan door kandidaten gegeven antwoorden. Een aanvulling op het correctievoorschrift kan dan alsnog duidelijkheid bieden.

Een fout

Als het College voor Toetsen en Examens vaststelt dat een centraal examen een fout bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift.

Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt door middel van een mailing vanuit Examenblad.nl bekendgemaakt. Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk verstuurd aan de examensecretarissen.

Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

- Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.
en/of
- Als de aanvulling niet is verwerkt in de naar Cito gezonden Wolf-scores, voert Cito dezelfde wijziging door die de correctoren op de verzamelstaat doorvoeren.

Dit laatste gebeurt alleen als de aanvulling luidt dat voor een vraag alle scorepunten moeten worden toegekend.

Als een onvolkomenheid op een dusdanig laat tijdstip geconstateerd wordt dat een aanvulling op het correctievoorschrift ook voor de tweede corrector te laat komt, houdt het College voor Toetsen en Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen zijn de volgende vakspecifieke regels vastgesteld:

- 1 Correct taalgebruik wordt getoetst bij alle antwoorden van de kandidaat op open vragen.

Voor incorrecte formuleringen en onjuist taalgebruik worden maximaal 4 scorepunten in mindering gebracht. Onder incorrecte formuleringen en onjuist taalgebruik moet worden verstaan: spelfouten, verkeerd woordgebruik en fouten in de zinsbouw inclusief verkeerde woordvolgorde.

Zelfstandig gebruik van bijzinnen (als in: "Omdat ...") dient niet fout te worden gerekend.

Herhaalde fouten dienen als afzonderlijke fouten te worden geteld. De fouten voor incorrecte formuleringen en onjuist taalgebruik dienen los van de inhoudelijke beoordeling te worden geregistreerd en de daarbij behorende

aftrekpunten dienen bij de laatste beoordelingscomponent uit het correctievoorschrift te worden genoteerd.

Voor incorrecte formuleringen en onjuist taalgebruik dient de volgende aftrekregeling te worden gehanteerd:

0 fouten	0
1 fout of 2 fouten	1
3 of 4 fouten	2
5 of 6 fouten	3
7 of meer fouten	4

Bij een antwoord op een open vraag waarbij de kandidaat niet hoeft te antwoorden in een volledige zin, wordt niet de grammaticaliteit van het antwoord beoordeeld, maar de spelling wel. De reikwijdte van vakspecifieke regel 1 wordt hiermee voor antwoorden op deze open vragen beperkt.

Bij de beoordeling van de spelling dient uitgegaan te worden van de schrijfwijze volgens de Leidraad bij de Woordenlijst Nederlandse Taal (het Groene Boekje).

Deze aftrekregeling geldt onverkort voor alle kandidaten.

- 2 Het is de kandidaat niet toegestaan telegramstijl te gebruiken bij vragen waarbij in volledige zinnen moet worden geantwoord. Voor een antwoord dat geheel in telegramstijl is weergegeven, dienen geen scorepunten te worden toegekend.
- 3 Voor alle open vragen met een maximum aantal woorden geldt: indien een kandidaat een vraag herhaalt alvorens hij/zij tot een antwoord komt, worden de woorden tot aan het eigenlijke antwoord (conform het beoordelingsmodel) niet meegeteld.
- 4 Wanneer een antwoord op een open vraag het maximum aantal woorden overschrijdt, worden alleen de woorden van het antwoord tot het toegestane maximum in de beoordeling betrokken met inachtneming van vakspecifieke regel 3.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Aan het juiste antwoord op een meerkeuzevraag die betrekking heeft op de hoofdgedachte van de tekst worden 2 scorepunten toegekend.

Aan het juiste antwoord op de overige meerkeuzevragen wordt 1 scorepunt toegekend.

Tekst 1 De evolutie leert ons geen moraal

1 maximumscore 1

alinea 16

2 C

1

3 maximumscore 3

De kern van een goed antwoord is:

- Evolutie verloopt zeer langzaam
- De oorsprong van menselijke eigenschappen moet dus te vinden zijn bij apen / bij andere dieren
- Dat geldt ook voor moreel gedrag

1

1

1

Maximumlengte van het antwoord: 50 woorden.

Beoordeel de spelling en grammatica.

4 maximumscore 3

De kern van een goed antwoord is:

standpunt	< al gegeven > Volgens De Waal is het gedrag van apen een voorbeeld voor de mens.
weerlegging	Het gedrag van apen duidt niet op empathie, maar op zelfzucht / Apen dekken zich in tegen agressie.
conclusie	De natuur / het dierenrijk biedt ons geen voorbeeld / aanknopingspunt voor moraal.
aanbeveling	Beter is het om te onderzoeken hoe de mens tot een moreel wezen is geëvolueerd.

per juist benoemd element

1

Maximumlengte van het antwoord: 50 woorden.

Beoordeel de spelling en grammatica.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

5 maximumscore 2

De kern van een goed antwoord is:

- Volgens De Waal laten apen zich leiden door eerlijkheid en empathie/verzoening/troost 1
- Volgens de tekst dekken apen zich in tegen angst voor agressie/geweld / willen apen met hun gedrag agressie vermijden 1

Maximumlengte van het antwoord: 25 woorden.

Beoordeel de spelling en grammatica.

6 C

1

7 maximumscore 2

De kern van een goed antwoord is:

- Alinea 11 en 12 van tekst 1: (We kunnen niets leren van de natuur): kijk maar naar Hume / daar waarschuwde Hume ook al voor 1
- Tekstfragment: (We kunnen wel leren van de natuur): kijk maar naar de resultaten van de neurowetenschappen 1

Beoordeel de spelling.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

8 maximumscore 2

De kern van een goed antwoord is:

- Het betreft argumentatie op basis van autoriteit 1
- Deze argumentatie is wel overtuigend, omdat ze gebaseerd op de overtuiging van veel deskundigen in de neurowetenschappen 1

of

- Het betreft argumentatie op basis van autoriteit 1
- Deze argumentatie is niet overtuigend, omdat wel de werkwijze van de deskundigen op het betreffende vakgebied wordt beschreven, maar niet de conclusies / omdat de deskundigen verbanden zien die nog aangetoond moeten worden 1

of

- Het betreft argumentatie op basis van vergelijking 1
- Deze argumentatie is wel overtuigend, want als je mensen met ratten kunt vergelijken, is de vergelijking van mensen met apen zeker aanvaardbaar 1

of

- Het betreft argumentatie op basis van vergelijking 1
- Deze argumentatie is niet overtuigend, want de vergelijking tussen mensen en ratten is van geheel andere orde / omvat veel meer verschillen dan de vergelijking van mensen met apen 1

Maximumlengte van het antwoord: 40 woorden.

Beoordeel de spelling en grammatica.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

9 maximumscore 2

De kern van een goed antwoord is:

- Het betreft argumentatie op basis van vergelijking 1
- De argumentatie is wel overtuigend, omdat onderzoek laat zien dat mensen en apen evenveel neuronen in hun hersenen hebben / omdat een mensenbrein zich niet onderscheidt van een groot apenbrein 1

of

- Het betreft argumentatie op basis van vergelijking 1
- De argumentatie is niet overtuigend, omdat het menselijk brein en het apenbrein weliswaar fysiek op elkaar lijken, maar dat zegt niets over het bestaan van emoties bij dieren / maar daarmee zijn emoties bij dieren nog niet aangetoond 1

Maximumlengte van het antwoord: 50 woorden.

Beoordeel de spelling en grammatica.

10 maximumscore 2

	Chomsky	Levinson
bij wie ontstaan?	alleen bij de mens	bij mensachtigen
wanneer onstaan?	ongeveer 100.000 jaar geleden	meer dan 60.000 jaar geleden

indien vier elementen goed 2

indien drie elementen goed 1

indien twee of minder elementen goed 0

Beoordeel de spelling.

11 maximumscore 2

Twee van onderstaande:

- “vermakelijk tijdverdrijf” (regel 226)
- “pseudowetenschappelijke” (regels 231-232) / “pseudowetenschap” (regels 235-236)
- “verzinsels” (regels 232)
- “ontmaskeren” (regel 236)

voor maximaal twee elementen uit bovenstaande:

per juist element 1

Beoordeel de spelling.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

12	C	1
13	D	2
14	maximumscore 2 uitspraken 4 en 5 per juiste uitspraak	1
15	C	1
16	maximumscore 3 uitspraken 2, 4 en 6 per juiste uitspraak	1
17	maximumscore 3 1 F 2 F 3 W 4 W 5 W indien vijf goed indien vier goed indien drie goed indien twee of minder goed	3 2 1 0

Tekst 2 Nee, meneer de politicus, mijn statistieken zijn niet links

---

18	D	1
19	B	1
20	maximumscore 2 De kern van een goed antwoord is: • Politici krijgen een groter electoraal gewin • Er vindt geen serieus debat meer plaats	1 1

Beoordeel de spelling en grammatica.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

21 maximumscore 3

De kern van een goed antwoord is:

- Wetenschappers moeten openheid betrachten / toegeven dat ze soms bevoordeeld zijn (alinea 5) 1
- Wetenschappers moeten uitleggen dat ze elkaar's ideeën niet op inhoud controleren, maar wel elkaar's onderzoeksmethoden controleren (alinea 6) 1
- Wetenschappers moeten zich beperken tot uitspraken waarover het wetenschappelijk forum het eens is / moeten kritische kanttekeningen plaatsen bij bewijsvoering op basis van een enkel onderzoek (alinea 7) 1

Maximumlengte van het antwoord: 60 woorden.

Beoordeel de spelling en grammatica.

22 D 1

23 B 1

Tekst 3 Kunnen we normaler doen over eten?

---

24 maximumscore 2

De kern van een goed antwoord is:

- nieuwe technologie die gebruikt wordt in de voedselindustrie
- mogelijke gezondheidsrisico's
- (betwistbare) voorlichting over wat gezond is

indien drie goed 2

indien twee goed 1

indien een of geen goed 0

Beoordeel de spelling.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

25 maximumscore 2

De kern van een goed antwoord is:

- Andere bedrijfstakken krijgen deze hulp ook niet 1
- Je straft er de verstandige ondernemer mee / Boeren zijn hierdoor minder geneigd om zelf verantwoordelijkheid te nemen voor de bedrijfsvoering 1

Ook goed is:

- Als je iets geeft, blijven ze terugkomen 1
- Risico lopen is inherent aan ondernemen 1

Maximumlengte van het antwoord: 30 woorden.

Beoordeel de spelling en grammatica.

26 D 1

27 maximumscore 2

De kern van een goed antwoord is:

Melkveehouders worden vergeleken met

- “alle bedrijven” (regel 68) / met andere ondernemers 1
- en met een chipmachines-fabrikant (die ook met financiële golfbewegingen te maken heeft) 1

Beoordeel de spelling en grammatica.

28 maximumscore 3

vijf van onderstaande:

- “innige relatie” (regel 22)
- “toegestopt” (regel 24)
- “superenthousiaste (geldschieter)” (regels 25-26)
- “immense subsidieverstrekker” (regels 29-30)
- “betutteling” (regel 36)
- “(beleid dat) zwalkt” (regels 36-37)
- “platwalsen” (regels 39-40)
- “verzoeknummers” (regel 40)
- “geld uitdelen” (regel 42)
- “schreeuwen (om meer hulp)” (regels 42-44)
- “bliefde” (regel 45 en regel 47)

indien vijf goed

3

indien vier goed

2

indien drie goed

1

indien twee of minder goed

0

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

29 maximumscore 2

De kern van een goed antwoord is:

De overheid moet niet voortdurend de voedselindustrie / de boeren subsidiëren.

of

Boeren moeten zelf hun bedrijfsrisico's financieren.

Maximumlengte van het antwoord: 15 woorden.

Beoordeel de spelling en grammatica.

Tekst 4 Darwin zou het nu ook samen doen

---

30 C

1

31 maximumscore 2

De kern van een goed antwoord is:

- Er is open toegang tot wetenschappelijke publicaties.
- Er zijn beurzen verkrijgbaar / Veel Europese instituties voor wetenschap keren hoge bedragen uit voor onderzoek.
- Het maakt intensievere samenwerking mogelijk.

Opmerking

Niet goed rekenen:

Het Europees subsidieprogramma 'Horizon 2020' heeft 80 miljard te verdelen over zeven jaar.

voor maximaal twee elementen uit bovenstaande:

per juist benoemd element

1

Beoordeel de spelling en grammatica.

32 C

1

33 maximumscore 2

De kern van een goed antwoord is:

- De toewijzing van subsidie gebeurt niet alleen op basis van kwaliteit / Er is een (meestal onuitgesproken) conflict tussen kwaliteit en evenredige verdeling
- De bereidheid om elkaars werk gratis te beoordelen / om mee te doen in het peerreviewsysteem zou kunnen afnemen

1

1

Beoordeel de spelling en grammatica.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

34 maximumscore 1

De kern van een goed antwoord is:

Het beoogde effect is dat minderbedeelde/armere landen meer kansen krijgen / dat rijke landen niet nog meer voorsprong krijgen.

Beoordeel de spelling en grammatica.

35 maximumscore 2

De kern van een goed antwoord is:

- Het werk van Darwin voldoet aan de voorwaarde van intellectuele uitwisseling 1
- Dat is af te leiden uit de correspondentie van Darwin met alle grote Europese geleerden van zijn tijd 1

Beoordeel de spelling en grammatica.

36 C

2

37 A

1

38 maximumscore 2

2, 3 en 6

indien drie goed	2
indien twee goed	1
indien een of geen goed	0

Incorrecte formuleringen en onjuist taalgebruik

39 Regeling met betrekking tot incorrecte formuleringen en onjuist taalgebruik in de antwoorden op open vragen

Voor fouten met betrekking tot incorrecte formuleringen en onjuist taalgebruik dienen in totaal maximaal 4 scorepunten in mindering te worden gebracht volgens onderstaande aftrekregeling:

0 fouten	0
1 fout of 2 fouten	1
3 of 4 fouten	2
5 of 6 fouten	3
7 of meer fouten	4

Zie Vakspecifieke regel 1 voor exacte aanwijzingen omtrent aftrek.

5 Aanleveren scores

Verwerk de scores van alle kandidaten per examinator in de applicatie Wolf.
Accordeer deze gegevens voor Cito uiterlijk op 24 juni.

6 Bronvermeldingen

- tekst 1   Johan Bolhuis en Marcus Düwell, Trouw, zaterdag 23 april 2016
- tekst 2   Mark Levels, NRC, 18 augustus 2016
(<https://www.nrc.nl/nieuws/2016/08/18/nee-meneer-de-politicus-mijnstatistieken-zijn-niet-links-3838884-a1516993>)
- tekst 3   Marieke Stellinga, NRC, 15 september 2015
- tekst 4   Louise O. Fresco, NRC Handelsblad, 23 april 2014
- tekstfragment 1 'Mens-zijn, wat is dat?' / interview met primatoloog Frans de Waal door Robert Dulmers,
De Groene Amsterdammer, 3 november 2010
- tekstfragment 2 Berthold van Maris, 'Hoe oud is de oertaal van alle mensen?',
NRC, 16-17 maart 2018